

POLEMIKA

»NEDOMIŠLJENO MIGOTANJE KAVBOJKE« ALI — RECENZIJE?

V sedmi številki letošnje »Naše sodobnosti« je Branko Rudolf v svoji recenziji moje knjige »Pomlad v februarju« med drugim zapisal, da v delu »etična zasnova ne zadovoljuje«. Svojo trditev je obrazložil s stavki:

»Estetski neopredeljenosti precej natančno ustreza *etična nejasnost*. Tako stoji na strani 9: »Upihniti karabinjerja ali grenadirja — to je bilo njima za malo južino. Za Andrejev rojstni dan sta na lastno pest šla na lov za orožjem. Zvečer je bil bunker za štiri pištole bogatejši. Za tako figo ne bova spraševala, kaj, Stojan?«, »Nima smisla.« — *Že to je prav hudo. Še huje je, da v osem tekstu ne prej ne pozneje ni ničesar, kar bi zavedno ali nezavedno predstavljalo protitež takim mestom in vso zasnovi poglobilo*. Tako se ves nivo nevarno približuje razgibanemu, pisanemu, pa nedomišljenemu migotanju kakšne kavbojke, v kateri so lepi konji, mišice v kavbojskih oblekah in nepogrešljiv plamen bruhajoči pihalniki pomešani z določeno dozo lepih podob, čutnosti in sentimenta, ki pa vendar kljub vsej spretnosti aranžerjev ne dosežejo stopnje, ki bi bila vredna priznanja.« (Podčrtal I. B.)

»Pomlad v februarju« je knjiga o mladih, preprostih fantih, ne pa morda o v sebi dozorelih, zamotanih in v zadnja vprašanja življenja zapredenih intelektualcih. V ospredju sta prijatelja — kmečki fant Andrej in študent, maturant Stojan. Delo govori o tem, kako sta *začela* svojo za telo in srce tvegano pot, kako sta jo nadaljevala in se dvignila, zlasti Andrej, ki na koncu pade. Takale ju vidi njun učitelj Štefan ob Andrejevi nenadni smrti:

»Štefan se je spomnil, kako ju je pred nekaj meseci skušal ločiti. Misli je, da se bosta tako hitreje otresla prenagljenosti in prevelike drznosti. Bal se je za njiju. Pozneje je to opustil. Kdo ve, če bi bila ločena zmogla vse številne naloge, ki sta jih skupaj z lahkoto izpolnjevala?

Spomnil se je prvih sporočil o njima. »Saj je to bilo še včeraj!«

Sekretar okrajnega komiteja v Šiški mu je pripovedoval: »Imam dva odlična, a samo-svoja fanta; eden je študent Stojan, drugi pa kmečki fant Andrej. Včeraj sem rekel Stojanu: »Pojdi organizirat mladince v Šiški. Boš videl, sami zlati fantje!« On pa se mi je smejal: »To je vse lepo, ampak boljše je s pištolo v roki!« Namesto med mladince sta šla na akcijo!«

»Kaj pa si ti rekel na to?« ga je vprašal Štefan.

»Prijel sem ju. Vidva delata zmeraj mimo organizacije!« sem jima rekel. Stojan, ta pob, pa mi je zabrusil: »Vi ste prepočasni! Pomisli! Moral sem ju ostro prijeti: »Brez direktiv okrajnega komiteja ne smeta ničesar napraviti.« Saj sem jima prav povedal, ne?«

Štefan je tedaj molčal. Okrajni sekretar res ni mogel drugače ravnati. Toda Stojana in Andreja ni več pozabil. »Kako malo je takih fantov! Za akcijo, za borbo!« Kmalu nato ju je vključil v Varnostno obveščevalno službo.« (Str. 155.)

Začela sta torej kot posebljenje in vrhunec tega, čemur pravi Lev Tolstoj v »Vojni in miru« — gorjača ljudske volje zoper Napoleonovo soldatesko, čeprav sta imela stike in bila povezana z gibanjem že od vsega začetka. Ni ju vznemirjalo vprašanje: ali je naš boj pravičen? Vojna je bila. Boj proti osvajalcu. Boj proti svetovnemu fašizmu. Gorjačo ljudske volje so zavihteli kakor dandanašnji v Alžiru in drugod, kjer je v teku revolucija, jutri pa jo bodo srečali ne vem

kje. Ni ju neprestano mučilo vprašanje: »Ubil bom človeka!« Prevzemala so ju tudi drugačna, prav tako etična razpoloženja: »Odstranjam fašiste! Sem v prvem rovu borbe!« In nekako podobno razpoloženje, ki se mu pridruži skoraj pustolovski neugnana mlada sila, nepremišljenost in malce anarhizma, izražajo zgoraj citirani stavki: »Ubiti karabinjerja...«

Likvidacije so izzvale pri Stojanu in Andreju tudi popolnoma drugačna razpoloženja. Ni bilo vedno tako lahko! Ko se Stojan pred nameravano akcijo na Lovšina kepa z Zoro in se za hip preda veselju, ga nenadno obide mrak:

»Za hip ga je spet prešinila misel na nalogo. »Bo šlo? Mora! Teže bo pozneje, ko bo že vse mimo! O ti dnevi po akcijah! Ni najhujša zbitost, ta sad velike napetosti, nerveze in strahu! Kaj pa je to, če si dva dni brez moči kakor izžeta limona brez soka! Odpočil se boš, se pogovoril z ljudmi, se sešel z Zoro, in spet boš dober. Hudo je nekaj drugega. V vojski, v partizanih streljaš in — konec. Ubij človeka na ulici, v stanovanju ali v gozdu — to je pa vse drugače. Potrebne so odlične oči, da tu vidiš fronto, sovražno črto in sovražnika, ki je oblečen enako kakor ti in živi navadno civilno življenje... Razumljivo: desetič je laže ko prvič, vsaj veš vse, kako se odvija, a občutek, občutek, ta je vedno tesnoben... Tež e b o p o t e m...« (Podčrtal I. B., str. 52.)

Po izvršeni akciji na Lovšina, potem ko so se ločili od ranjenega Andreja, je takole opisano Stojanovo razpoloženje:

»Šele zdaj so občutili, kako je bil lok napet. Počil bi bil, če bi se ne bil sprožil. Zbitost je bila tako velika, da je bilo v primerjavi z njo vse drugo prilitkavo majhno: celo zadoščenje zaradi uspeha v akciji. Stojan pa je čutil še nekakšno praznoto in nerazpoloženje, nesoglasje v samem sebi, ki ga je bil izzval njegov smrtonosni strel. To duševno stanje, ki ga je dobro poznal, saj se je pojavilo po vsaki uspešni akciji, mu tudi to pot ni prizaneslo. Toda vedel je, da ga bo čez dan ali dva premagal, kakor vedno. —

Prišla je noč in policijska ura je zaustavila tok življenja na ulicah. Ležali so in strmeli v temo. Kadar je bilo komu prehudo, je spregovoril. Včasih je zadoščal samo dotik prijatelja. Iztegnil je roko, se dotaknil prijateljve in začutil, da je vse v redu. Koliko huje bi bilo, če bi kdo bil sam, popolnoma sam v trdi uri pomirjanja in urejanja samega sebe.

Stojan je zaspal. Toda nenadno se je prebudil, kot da bi ga nekdo poklical. Pogledal je na svetlikajoča se kazalca zapetne ure: niti dve uri ni spal. Toda bil je ves buden, kot da bi spal vso dolgo noč. In ni minila niti desetinka sekunde od prebujenja do misli na strele v trgovini, na sneg in vožnjo, na Andreja.« (Str. 144.)

Značilno je bilo, da je prav po izvršenih akcijah najmočneje ključal črv tesnobe, osamljenosti in razdvojenosti. Včasih se je oglašal tudi ob drugih prilikah, toda neizogiben je bil — po akciji. Stojan in Andrej sta bila komunista. Nekateri radi očitajo komunistom preproščino; pomanjkanje smisla za globlje, problemsko doživljanje, apriornost in neobčutljivost za globlja duhovna vprašanja. Stojan in Andrej sta bila človeka *organizirane akcije* v času, ko so bile etične opredelitve in dileme zelo jasne. Najrazličnejše kontemplacije bi ju v trenutkih, ko sta se pripravljala na strel, onesposabljal ali vsaj bistveno ovirale. So pač različni ljudje, časi, cilji in naloge. Analiza njunih duševnih razpoloženj kaže na *drugačne muke*. Nekateri pa teh muk nočejo videti in priznavajo samo muke in misli, ki jih imajo sami. Premajhna sposobnost vživeti se v drugačnega človeka ali nestrpnost?

Megalna Ljubljana je neizčrpni vir najrazličnejših usod, karakterjev, razpoloženj, snovanj, kontemplacij, sanj in akcij. Izbral sem dva skromna mlada likvidatorja. Bila sta mi najbolj pri srcu, najdražja. Na njiju je ležalo breme krvavih izvršitev sodb. Izvršila sta jih častno. Andrej je padel. Lahko bi obdelal drugačen lik likvidatorja. Lahko bi ga neuspehi in muke zlomile. Tudi s Stojanom

bi bilo tako, če bi zagrešil usodno pomoto in ustrelil Lovšinovega dvojnika. Morda bi taki zapleti in razpleti bolj navdušili pristaše nepremagljivih človeških protislovij, ki privedejo do tragedije. Toda zdi se mi, da je važna tudi taka resnica o ilegalni Ljubljani in o njenih ljudeh, kakršna je popisana v »Pomladi«. Na širokih, neupogljivih plečih takih ljudi je zrastle trdna in skromna, a svetu draga stavba naše družbe. Svet še potrebuje in bo še dolgo potreboval takih ljudi, kakršna sta bila Andrej in Stojan. To so ljudje organizirane akcije socialističnega humanizma. Ni dvoma, da sta moji dve knjigi prav zaradi take resnice našli odmev izven Slovenije in izven države. Škoda je v tem, da premalo pišemo o podobnih karakterjih v povojnem času.

Recenzija pravi, da Andrej ne ogreje, ker je »skorajda nečloveško popoln«.

Prebral sem ponovno njegov opis in nagibe njegovih odločitev za boj na strani 29:

»Andrej se je spomnil začetkov svojega dela. V prvih dneh odpora je rad zahajal na podtalne sestanke, raznašal letake in pridobival ljudi. Ko pa je slišal o streljih na gestapovce, karabinjerje in izdajalce, se mu je nenadno zazdelo dosežanje delo manj pomembno. V njem je bila najmočnejša želja, da bi se postavil na najbolj izpostavljeni položaj za boj. Ni ga bilo treba prepričevati in siliti v to, da bi šel na akcije, ki so združene z velikimi nevarnostmi; duh mu je bil tako razgret in poln ogorčenja, da je sam silil v to in da ga je bilo treba zadrževati. Hotel je zase najtežavnejša dela. V njih je našel notranje zadovoljstvo in najučinkovitejšo pot v čas, ko bo prost, ko se bo lahko vzdignil in povzpел... Boj z orožjem — to je danes vse... Kot na dlani mu je bilo še nekaj: za organizacijo, za politiko mu kot mlademu komunistu in nečlanu kmečkemu človeku mnogo manjka. Koliko je Stojan nad njim, ker se je izsolal! Pri tem delu pa je našel svoje mesto, postal je pomembnejši in koristnejši. Kot v vulkanu je v njem botala sveža sila po uveljavljanju samega sebe in čut odgovornosti, ki je koreninil globoko v tragediji ljudstva. Andrej — to je bil samoteren, žgoč, temen ogenj. Stojan — to je bil živahen in svetel, vroč plamen.« (Podčrtal I. B.)

Tak je Andrej na začetku. Dodajmo še k temu malce kmečke anarhičnosti, velike navezanosti na mamo in sestro ter krivičnosti do brata (ki je razumljiva, saj brez skoraj nore drznosti bi bilo težko vztrajati v prvih surovih spopadih z nadmočnim sovražnikom), pa nam bo bližja njegova zgodnja podoba. Pozneje pa ga logika boja in notranjega prečiščenja dvigne do tega, da trezno računa z lastno smrtjo in gre na akcijo proti Lovšinu ves zapreden v slutnje, da bo padel. Njegovo poslavljanje od domačih in od sveta okrog njega je premišljeno, nepatetično, skromno, možato. Prav v tem njegovem razvoju od predstavnika »gorjače ljudske volje« do človeka, ki gre premišljeno do konca, je vrednost ali nevrednost celotne zgodbe.

Ko opisujem Andreja v njegovih malce norih drznostih, v zagonu nepremišljene, a v bistvu zgodovinsko zdrave sle po uničenju sovražnika, pravi recenzent: »To je hudo! To je etično nezadovoljujoče!« Ko pa se Andrej prečisti, dvigne recenzent spet svoj svarilni kazalec, rekoč: »To pa ni resnično! To je skoraj nečloveška popolnost!« Kako mu torej ustreči? Na srečo namen pisca ni bil v tem. Hotel sem samo ohraniti zgodovini verno podobo prvih in najboljših likvidatorjev iz ilegalne Ljubljane. Pisma, ki so mi jih v tej zvezi pošiljali bralci, in prav tako ustneni razgovori, pričajo, da je ljudstvu »Pomlad« etično jasna in da je vsaj majhen, skromen dokument časa, in to resničen, nov, koristen. Slabost knjige je — med drugim — v tem, da sem jo prezgodaj dal iz rok, ker me je k temu silila sprejeta obveznost do založnice. Marsikaj bi še

lahko otrebil in dvignil! To bo do neke mere opravljeno v srbohrvaški izdaji, ki izide v kratkem. Vendar — vsi elementi »etične jasnosti« so že v tej izdaji. Vprašanje je le, za kakšno etiko gre. Lahko je revolucionarna, lahko pa drugačna. Lahko je v njej vsaj drobec žara in strasti po boljšem iz leta 1941. Lahko pa je malce ali močno zapredena v take sodobne tokove, ki se ne bodo nikdar ujeli z vsem tistim, kar se je razmahnilo leta 1941, se danes izpopolnjuje in prebija v jutrišnji dan. Treba se je vživeti v čas, v katerem so padali streli na Lovšine, če hočemo biti vsakomur popolnoma pravični. Dandanes v miru lahko ravnamo s sovražnikom drugače kakor tedaj, ko je šlo za biti ali ne biti civilizacije, človeka, upanja. Bil je surov čas. In boreci zoper ta čas, ki jih je bruhalo življenje samo, tudi niso nosili rokavic, kakor je v takšnih časih vedno.

Med take elemente etike sodi vprašanje človeške upravičenosti likvidacij sploh. To je zanimalo mnoge avtorje v svetovni literaturi. Odgovarjali so različno. Ko Stojan in Andrej zahtevata, naj jima vodstvo dovoli tveganje lastnih življenj, samo da bi izvršila sodbo nad Lovšinom, razmišlja Stojan:

»Zadnja Stefanova utemeljitev pa mu je dala misliti. Pred kratkim je bral neko francosko knjigo, v kateri so glavni junaki atentatorji, ki so s streli na tirane hoteli osvoboditi ljudstvo. Vendar glavnega med njimi zapeče vest in mu pravi: morilec si! Da bi spet našel svoj notranji mir, sklene, da gre tudi sam v smrt. Z lastno krvjo bo opral madež...

In zdaj to jasno Stefanovo pojmovanje: Ne smeš pasti, če hočeš biti ves koristen! Ko odstranjuješ sovražnika, moraš nenehno misliti na to! Na to moraš misliti že zaradi sebe, a prav tako zaradi gibanja, zaradi Stefana. Bo tvoje delo manj krvavo in bolj pravično, če padeš? Uidi smrti, pa boš v najvišji meri razsejal pogum in trepet. Ne, ne smeš pasti! Tako je načelo našega boja... A ono drugo? Korak človeka, ki je izgubil svoje najostrejšo orožje — prepričanje o pravičnosti boja.

Stefan ima tudi prav.

A vendar...« (Str. 70.)

Podobno kot pisatelj, ki se ga spominja Stojan, rešuje problem likvidatorja tudi Nobelov nagrajenec Albert Camus v svoji drami »Les justes«. Kam so Camusa pripeljala poleg drugih nagibov tudi taka pojmovanja, kaže njegov značilni molk ob alžirski vstaji, čeprav je sam — alžirski Francoz! Govorim o vsem tem samo zato, da bi pokazal na etično problematiko, ki me je v »Pomladi« zanimala. Nisem se omejil samo na takratno konkretno stvarnost, čeprav je ta najvažnejša. (V kali zatreti Lovšinovo snovanje slovenske policije, kar bi izredno naglo privedlo do novih, strahotnih žrtev.) Trudil sem se, da bi etična pojmovanja, ki so bila odločilna za Stojana, soočil z nekaterimi drugačnimi pogledi v sodobni literaturi v svetu.

In končno — avtorjeva ocena likvidacij (kadar gre za pravično borbo) — izražena kot motto desetemu poglavju:

»Na bojišču padajo tudi nedolžni. Likvidator pa izvršuje sodbo samo nad resničnim, najhujšim sovražnikom.«

O etični višina Stojana in Andreja govore tudi mesta, ko trepečeta pred morebitno pomoto. Najhujše, kar lahko zadene likvidatorja, je pomota. Ustreliti nedolžnega človeka! (Str. 55.)

Branko Rudolf je znan kot nepristranski, poglobljeni ocenjevalec, ki je napisal že vrsto uspešnih kritik. Ne morem razumeti, iz kakšnih zunanjih ali notranjih nagibov je prezrl v moji knjigi zgoraj citirana (in podobna necitirana) mesta ter utemeljil svojo oceno etične nejasnosti z nekaterimi iz celote iztrganimi

stavki in z besedami: »Že to je hudo. Še huje je, da v vsem tekstu ne prej ne pozneje ni ničesar, kar bi zavedno ali nezavedno predstavljalo protiutež takim mestom in vsò zasnovo poglobilo.« Mislim, da je prav metoda razdrobljenega trganja posameznih stavkov iz celotne zamisli nevarna in konec koncev lahko vodi v to, da »dokažemo« vsakomur vse, kar želimo.

Ivan Bratko

ZAPISKI

OD ITALIJSKEGA NACIONALIZMA DO FAŠIZMA

(Konec)

Rimska vlada je na vse te dogodke leta 1921—1922 gledala pasivno. Po volitvah maja 1921 jo je sestavil Bonomi, Giolittijev sokrivec; vsak njegov poskus ostrejšega nastopa so fašisti ustrašovali z grožnjo, da razkrijejo sodelovanje državnih organov z njih oddelki. Bonomijev naslednik Facta pa ima leta 1922 že nekaj filofašistov med ministri in pripravlja sam vstop fašistov v vlado. (Alatri, l. c., str. 145—523, ima posebno študijo o tem italijanskem von Papenu).

Leto 1921 in deloma še 1922 pomeni ob rastočih fašističnih divjanjih razčiščevanje v socialističnem taboru, razkroj meščanskih strank in po kratki krizi prehod Mussolinija na čisti fašizem.

Socialisti se prvič razdele na kongresu v Livornu, januarja 1920, ko se ustanovi komunistična partija (Alatri, l. c., str. 183; Robotti — Germanetto, l. c., str. 35). Njena tragika je bila v tem, da vodilnega mesta ni dobila najbolj zrela skupina Gramscija, temveč skupina Bordige, ki je bil proti enotni politični fronti s socialisti; pristal je le na enotno sindikalno organizacijo. Močno se je tudi varal v presoji politične situacije, saj je celo v že zmagovitem fašizmu videl le parlamentarno spremembo ministrstva. Alatri pravi zelo obzirno, da je ekstremistična čistost bila slabost, vendar mogoče nujna posledica, da so se komunisti konstituirali kot partija. Iz te izvirajoča pasivnost ob razmeroma majhnem številu komunistov v primerjavi s socialisti je partijo faktično skoraj popolnoma izločila iz konkretnega političnega boja 1921—1922 (l. c., str. 183—184). Notranje razčiščevanje partije, ko prevlada Gramscijev krog, traja vse tja do leta 1924.

Ali tudi preostali socialistični tabor ni ostal enoten. Šele na kongresu v Rimu oktobra 1922, malo preden so fašisti prevzeli oblast (Alatri, l. c., str. 247 in naslednje) so Serrattijevi maksimalisti izločili desnico, Turatija, Trevesa, Modigliana, ki so v parlamentu ohranili 65 poslancev; med njimi je bil tudi Giacomo Matteotti, ki ga je Mussolini leta 1924 spravil s poti. Reformisti so vse leto 1922 nihali, ali bi šli v primerno vladno koalicijo proti fašistom ali ne. Togliatti (citira Alatri, l. c., str. 179) je v svoji študiji leta 1951 prišel do zaključka, da bi sodelovanje reformistov v vladi »v času močne politične in